

Sara Pistotnik

Socialne delavke v komisijah za dovolitev splava v šestdesetih letih v Sloveniji¹

Šestdeseta leta 20. stoletja so bila za socialno delo v Sloveniji formativna. Novo šolan kader se je počasi vključeval v številne družbene institucije ter razvijal socialnodelovne prakse v skladu s tedanjimi družbenimi nazori. Opisano je vzpostavljanje metod socialnega dela ob vključevanju socialnih delavk v komisije za dovolitev splava. Najprej so predstavljeni družbeni kontekst in predpisi, ki so umeščali socialno delo v odločanje o socialni indikaciji kot legitimnem razlogu za dovolitev splava. Nato so opisani napotki za strokovno delo, kakor so jih zapisale socialne delavke, ki so razvijale to področje in postopek obravnave žensk pred komisijo. Na koncu pa je navedenih nekaj razhajanj med napotki in prakso, kot se zarisujejo na podlagi različnih zgodovinskih virov. Predstavljeno je, kako so bile socialne delavke usposobljene in kako so sodelovale z zunanjimi sodelavci in drugimi institucijami. Tako je pojasnjena sistemska narava težav pri vpeljevanju socialne indikacije v prakso.

Ključne besede: socialno delo, reproduktivne pravice, načrtovanje rojstev, kontracepcija, pravice žensk.

Dr. Sara Pistotnik je asistentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Kontakt: sara.pistotnik@fsd.uni-lj.si.

Social workers in commissions for granting abortion in the 1960s in Slovenia

The 1960s were formative years for social work in Slovenia. Newly trained social workers had been slowly integrated into various social institutions, developing social work practices in line with the social views of the era. The development of social work methods by social workers that practiced in abortion commissions is discussed. First, the social context and regulations guiding the integration of social work in the decision-making about social indication as a legitimate reason for granting abortion is described. Then the guidelines for professional work as stated by the social workers are presented together with how the process of the decision-making before commission was envisioned. Finally, some discrepancies between theory and practice are outlined as they emerge from the various historical sources used in the analysis. These relate to the qualifications of social workers as well as the collaboration with other professionals and institutions, revealing a systemic nature of the problems in the process of implementation of social indication.

Key words: social work, reproductive rights, birth planning, contraception, women's rights.

Sara Pistotnik, PhD, is a teaching assistant at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Contact: sara.pistotnik@fsd.uni-lj.si.

Ženske so usmerjali tudi v poroko s »knapi«, ker so pri rudniku čutili največjo socialno varnost. [...] Po letu 1965 pa so se začele zaposlovati tudi ženske, in sicer na Separaciji, Ciglani, kjer so opravljale zelo težka fizična dela enakovredno kot moški. Vesela sem bila, da se je ustanovila Komisija za odpravo plodu, možnost kontracepcije, ki je ženskam prinesla vsaj nekaj pravic. (Izjava zaposlene na okrajnem odboru v osrednji Sloveniji v letih 1956–1972; v Zaviršek, 2005, str. 277)

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta Socialno delo kot družbena naprava solidarnosti: izbrane problematike v zgodovinski in izkušnjiški optiki (J5-2566), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Vodja projekta je prof. dr. Darja Zaviršek.

0009-0001-8089-5080

V besedilu se osredotočam na vzpostavljanje metod socialnega dela ob vključevanju socialnih delavk v komisije za dovolitev splava. Najprej bom opisala umeščanje socialnega dela v odločanje o socialni indikaciji kot legitimem razlogu za dovolitev splava. Nato bom predstavila napotke za strokovno delo, kakor so jih zapisale socialne delavke. Na koncu bom navedla nekaj razhajanj med napotki in prakso, kot se zarisujejo na podlagi različnih zgodovinskih virov, ki sem jih uporabila pri analizi (predpisov, poročil in člankov v različnih strokovnih revijah ter diplomskih del študentk Višje šole za socialne delavce). V besedilu me bo tako zanimalo, kako so se socialne delavke umestile na področje, ki je bilo do tedaj primarno medicinsko, kakšno socialnodelovno prakso so razvile pri delu z ženskami, ki so se znašle pred komisijami za dovolitev splava, in s kakšnimi ovirami so se ob tem srečevale. Pristope socialnega dela ob implementaciji pravnih predpisov, ki so razširili dostop do dovoljenega splava, razumem kot del družbenih intervencij za izboljševanje pogojev za načrtovanje družine in s tem življenjskih razmer na sploh.

Komisije za dovolitev splava

Polemike o umetni prekinitvi nosečnosti na podlagi socialne indikacije so v javnem prostoru izrazitejše od medvojnega obdobja (Cergol Paradiž, 2022, str. 61–65; Takač, 2007, str. 39). Čeprav se zdi, da je socialistična ureditev omogočila hitro liberalizacijo dostopa do reproduktivnih pravic, je bil ta razvoj bolj dolgotrajen in postopen. V resnici se je začel leta 1952, ko je Uredba o postopku za dovoljeno odpravo plodu legalizirala splav na podlagi medicinskih, evgeničnih, pravnih in zdravstveno-socialnih indikacij (Rožman, 2009, str. 306). Postopek je morala odobriti dvostopenjska zdravniška komisija v prvih treh mesecih nosečnosti, opravljen pa je bil le v zdravstvenih ustanovah. Kljub temu so se ženske tudi zaradi narave postopka, ki je bil zapleten in v katerem so se morale izpostaviti, še naprej zatekale k nedovoljenim splavom, zato so kmalu spet spremenili predpise.

Leta 1958, po širokem posvetovanju v Beogradu, sta sveta za socialno varstvo in zdravstvo izdala priporočilo, naj se uredba dopolni tako, da se spremenita vloga in pomen komisij (Pečaver, 1960a, str. 13–14; Šegedin 1964, str. 76). Te naj bi tako poleg reševanja posameznih primerov postale pomemben dejavnik pri strategiji preprečevanja splava in širjenja kontracepcije (Pečaver 1959, str. 8).

Pri tem je bila pomembna novost vključitev socialne delavke v komisijo za dovolitev splava². To je izhajalo iz presoje, da

je treba za pomoč ženski in njeni družini, ki bi jo neželena nosečnost privedla v težaven položaj, humanizirati postopek in razširiti vlogo komisij za dovolitev splava. (Mička 1963a, str. 7)

2 V besedilu obravnavam delo socialnih delavk komisij na 1. stopnji.

Sprememba delovanja komisij naj bi tako pripomogla tudi k zmanjševanju števila nedovoljenih splavov, saj naj bi bila socialna delavka usposobljena za delo z ženskami, ki so se znašle v stiski zaradi različnih, pogosto širših družbenih okoliščin.

Leta 1960 je bila sprejeta Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960), ki je te spremembe formalizirala.³ Vključitev socialnih delavk v komisije temelji poleg omenjenih razlogov na tem, da je novi predpis prvič omogočil socialno indikacijo kot samostojno kategorijo presojanja.⁴ Večina prošenj je namreč že prej navajala socialne razmere kot glavni razlog za splav, zato je novi predpis predvidel postopek, ki bi to zares upošteval. To pa ni bilo preprosto, saj so bili navedeni socialni razlogi raznovrstni in odvisni od vsakokratnega konteksta.

V dopolnilnem predpisu, Navodilih za organizacijo in delo komisij za dovolitev splava (1960), je bilo zato pojasnjeno, da ni možno vnaprej predpisati tistih »hudih osebnih, družinskih in gmotnih razmer, ki narekujejo dovolitev splava«, temveč so naložila presojo vsakokratnih okoliščin komisiji:

Naloga te komisije je, da individualno pretrse na podlagi *prej zbranih podatkov* in dokazil in neposrednega razgovora z ženo prav vse okoliščine, ki govore za dovolitev splava ali proti njej. [...] Pri presoji razlogov za dovolitev splava naj komisija upošteva zlasti takele tehtne osebne okoliščine: ali bo žena sposobna skrbeti za otroka, ali in zakaj se utegnejo zaradi poroda zmanjšati njene fizične oziroma psihične sile in podobno. (Navodila za organizacijo in delo komisij za dovolitev splava, 1960, II.)

Pri tem je imela veliko vlogo socialna delavka, nova (vsaj formalno) enakopravna članica komisije. *Babiški vestnik* navaja, da je njena naloga pogovor z žensko »o njenih težavah in da jih skuša v mejah možnosti tudi rešiti« (Babice vprašujejo, 1960, str. 61). Ob tem je morala

zbirati podatke o obstoju okoliščin [...] za dovolitev splava, posredovati za odpravo težkih okoliščin v zvezi z zahtevkom za odpravo, dajati mnenja, ali obstoje ali ne obstoje nemedicinski razlogi, ki vplivajo na odločbo in podobno. (Navodila za organizacijo in delo komisij za dovolitev splava, 1960, IV.)

Nov predpis je tako socialni delavki omogočil široke možnosti za presojo zelo raznovrstnih okoliščin, v katerih so se ženske znašle, hkrati pa jo je umestil ne le kot odločevalko v zvezi z prošnjami žensk, temveč kot posrednico pri izboljševanju njihovih življenjskih okoliščin.

Hkrati je imela komisija tudi preventivno funkcijo. Žensko je morala opomniti,

3 »Komisije prve oziroma druge stopnje [...] sestavljajo po dva zdravnika in en socialni delavec« (Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava, 1960, 6. člen).

4 »Splav s privolitvijo noseče ženske se sme dovoliti: [...] 4) kadar se da utemeljeno pričakovati, da bi zašla noseča ženska zaradi otrokovega rojstva v hude osebne, družinske ali gmotne razmere, ki jih ni mogoče drugače odvrniti« (Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava, 1960, 2. člen), če od spočetja niso potekali več kot trije meseci ali če prekinitve nosečnosti ni nevarna za življenje nosečnice. Več o tem v Pistotnik (2022).

da odprava plodu ni njena pravica⁵ in da se to dovoli le zaradi pomoči njej in njeni družini, ki bi se zaradi poroda znašla v težkem položaju ali ker bi sicer bila ogrožena njena družinska sreča. (Navodila za organizacijo in delo komisij za dovolitev splava, 1960, II.)

Žensko je morala opozoriti na škodljivost splava in jo poučiti o kontracepciji (Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava, 1960, 14. člen). Hkrati naj bi posebno pozornost namenjala ženskam, ki so se večkrat obrnile na komisijo (t. i. povratnicam), in ženskam, ki so bile prvič noseče.

Socialna delavka je bila vključena v komisije za dovolitev splava v obdobju, ko so se dogajali pomembni premiki na področju reproduktivnega zdravja žensk, saj so bili nedovoljeni splavi tedaj še vedno velika nevarnost za njihovo zdravje in celo za življenje. Po sprejemu prve uredbe je tako v letih od 1953 do 1955 v Sloveniji zaradi splava umrlo povprečno enajst žensk na leto. Trend se je sicer nadaljeval tudi v prihodnjem desetletju, a se je začel počasi umirjati. Po drugi uredbi, v letih od 1961 do 1964, je umrlo devet žensk na leto, to je bila tedaj polovica maternalnih smrti (Andolšek, Kožuh Novak in Obersnel-Kveder, 1991, str. 191–192).

Podobno navaja Iztok Takač (2007, str. 78) v svojem pregledu organiziranega načrtovanja družine v Mariboru, in sicer, da je bila v šestdesetih letih umrljivost po splavu 43,2 % vseh smrti mater, v sedemdesetih letih pa 23,3 %. Natančneje: leta 1961 je bilo zabeleženih deset smrtnih primerov zaradi splava, leta 1965 pa šest (Rožman, 2009, str. 311) oziroma še v obdobju od 1961 do 1966 je za posledicami splava umrlo od osem do deset žensk na leto, že leta 1967 pa le ena in leta 1969 tri (Bole, 1976, str. 296).

Hkrati pa leto 1966 pomeni prelomnico tudi na področju medicinske obravnave splava, saj se je po prvi sprostivni zakonodaji med letoma število vseh splavov (dovoljenih in nedovoljenih) precej povečalo (leta 1955 jih je bilo 5451, leta 1962 15.069 in leta 1966 14.886), po tem pa se je kljub blažjim kriterijem za prekinitev nosečnosti začelo zmanjševati (leta 1972 jih je bilo 12.602).

Ključno pri tem je, da se je spremenila struktura abortusov. Tako je bilo leta 1955 med vsemi splavi le 8 % dovoljenih in 92 % drugih (tj. nedovoljenih in spontanih), leta 1965 je bilo v Sloveniji zabeleženih nekaj več kot 30.000 splavov, od tega dovoljenih več kot 11.000, leta 1972 pa je bilo 72 % splavov dovoljenih in le še 28 % drugih (Bole, 1976, str. 296; Takač, 2007, str. 38–43). V teh dveh desetletjih so tako v Sloveniji dosegli ne le zmanjšanje števila smrtnih izidov zaradi splava, ampak tudi zmanjšanje števila vseh splavov in izrazito povečanje števila splavov, ki so potekali pod zdravniških nadzorom. Pri tem so zagotovo določeno vlogo imele tudi socialne delavke, ki so omogočile drugačno obravnavo žensk pred komisijo za dovolitev splava.

5 Uredba ima »namen varovati zdravje in življenje žene in njeno družinsko srečo, zlasti pa pomagati ženi, ki je spričo nosečnosti prišla v tako težke osebne, družinske in gmotne razmere, da jih ni mogoče odstraniti drugače kot z dovolitvijo splava. Ne gre torej za 'legalizacijo' splava niti za planiranje rojstev [...]; zato odprava plodu tudi ni in ne more biti pravica žene«. (Navodila za organizacijo in delo komisij za dovolitev splava, 1960, I.)

Socialnodelovna vodila ob socialni indikaciji

Na področju dela z ženskami se ne sme pozabiti, da smo delali poročila, socialne anamneze za dovoljenje za splav. Šlo je za ženske, ki so imele že veliko otrok, tam, kjer so bili otroci zanemarjeni in niso mogle pomagati. Splav je bil v tistem času kazniv. (Od leta 1956 zaposlena na občinskem oddelku za zdravstvo in socialno varstvo na Štajerskem; v Zaviršek 2005, str. 228).

V nadaljevanju bom obravnavala, kakšne cilje so imeli novi predpisi in kako so jih prevedli v prakso socialnih delavk na področju reproduktivnih pravic. Večinoma se bom opirala na napotke Albine Pečaver, ki je sama že pred letom 1960 delala kot socialna delavka v komisiji, o profilu socialne delavke, pisanju socialnega poročila in postopku odločanja komisije.

Profil socialne delavke

Navodila za organizacijo in delo komisij za dovolitev splava (1960, IV.) navajajo, da je treba pri izbiri članov

zaradi širokih pooblastil te komisije in zaradi moralne odgovornosti članov za njeno delo posvetiti posebno pozornost izbiri oseb v članstvo komisije ter njihovim moralno-političnim kvalifikacijam.

Albina Pečaver je temu dodala značilnosti, ki naj bi jih imela oseba, odgovorna za presojo socialnih indikacij: morala je uživati »splošno zaupanje in ugled«, znati navezovati stike z ljudmi, »imeti vero vanje in zaupati v njihov razvoj«, biti prežeta z »globokim čutom odgovornosti za svoje delo« in imeti razumevanje za sočloveka, tako da sta odsevali njena »ljubezen do ljudi in iskrena želja, da jim pomaga« (Pečaver, 1960a, str. 12).

Ob tem je morala imeti veliko življenjskih izkušenj, da je pravilno razumela težave žensk in jim primerno svetovala, ter biti usposobljena za vodenje pogovora, v katerem je znala žensko »na nevsiljiv način pripraviti, da odkrito obrazloži svoje težave«. Tako je lahko delala sklepe, ki so imeli za »izhodišče res vsestransko poznavanje ženinega oziroma družinskega stanja« in so bili zato »najbolj pravilni in v določenem primeru ustrezni«. Da bi to zmogla, je morala »imeti izostren čut za objektivno presojanje«, biti »do vseh žena enak[a]« in se truditi »v sebi premagovati občutke simpatij in antipatij, ki v odnosih med ljudmi pač obstoje«. Ženski tudi ni smela vsiljevati svojega mnenja in gledanja ali jo obsojati, »ker se mora zavedati, da so žene [...] vselej v neki meri tudi produkt svojega okolja [...]« (Pečaver, 1960a, str. 13).

Hkrati naj bi bila socialna delavka »družbeni delavec« z jasnimi stališčem, ki mora biti

v skladu z našim družbenim gledanjem na ta vprašanja. Če koleba v teh vprašanjih zaradi raznih idealističnih vplivov ali zaradi zastarelih nazorov, tega dela pač ne bo opravljal iz neke prepričanosti, ampak zgolj mehanično, mlačno, brez potrebne smisla in osebne prizadetosti. (Pečaver, 1960a, str. 13)

Opozorila je tudi na pomen varovanja podatkov, ki ga vidi kot pogoj za zaupanje in ugled, saj lahko majhna neprevidnost »prizadeto ženo zagreni in jo spravi v težak položaj, včasih pa jo v družbi celo onemogoči« (prav tam).

Tudi Cita Bole (1958, str. 106) je podarjala, da je za socialno delavko nujen »človeški odnos do žene in pa skrajna diskretnost«, saj mora tej pomagati pri ovirah, ki jih navaja za prekinitev nosečnosti, in vplivati nanjo, da se bo v prihodnje odločila za kontracepcijo.

Od dokazil do socialnega poročila

Z novo uredbo je bilo odpravljeno izdajanje različnih potrdil⁶ na oddelkih občinskega ljudskega odbora, ki so prej dokazovali neugodne socialne razmere (Bole 1958, str. 106; Pečaver, 1959, str. 41). Navodila za izvajanje Uredbe o postopku za dovoljeno odpravo plodu iz leta 1952 so namreč od komisije zahtevala presojo različnih pisnih dokazil, saj naj bi to zagotavljalo objektivnost pri obravnavi primerov. Ta je morala zbirati prosilka sama. S tem je bila povezana tudi dilema, ali je sploh možno z dokazili ugotoviti resnični vzrok za odločitev ženske in to, da jo je tak postopek spravil v neprijeten položaj, saj je morala različnim uradnim osebam razlagati, zakaj jih potrebuje. Albina Pečaver (1960a, str. 18–19) je zapisala, da žensko s tem

ponižamo, tako da se v njej že poleg dejanskih motenj in slabega počutja vzbudi močan odpor proti reševanju njenega primera na tak način. [...] Zato moramo gledati, da se primer sleherne žene obravnava na kulturnen, human, dostojen in njenim čustvom ustrezen način. V mnogih primerih dosežemo to s temeljitim in dobro vodenim razgovorom, ki ga opravi socialni delavec ali sodelavec, da potem napiše poročilo za komisijo.

Čeprav avtorica tega ni navedla, je zbiranje dokazil verjetno pripomoglo k vztrajanju nedovoljenega splava v tem obdobju.

Po letu 1960 je zato del postopka postalo »socialno poročilo« ali izvid⁷. Ker so nemedicinski razlogi obsegali nabor okoliščin, je bilo treba te pred odločanjem natančno popisati. Socialno poročilo je bil tako pogoj za uvedbo postopka zaradi socialnih razlogov in ključna podlaga za odločanje komisije. Vendar tega večinoma ni napisala socialna delavka v komisiji, saj je bilo delovno področje številnih komisij preobsežno⁸. Tako je postopek predvidel tim zunanjih sodelavcev (patronažna služba, medicinske sestre v zdravstvenih domovih ali obratnih ambulantah, babice, center za socialno delo, različne družbene organizacije idr.), ki naj bi sodelovali pri zbiranju in presoji

6 Npr. poročila matičnega urada o številu družinskih članov, potrdila davčne uprave o premoženjskem stanju, poročila občinskega ljudskega odbora o socialnem stanju družine, potrdila o plači oziroma dohodkih (Pečaver, 1960a, str. 18).

7 Kljub temu se je v praksi ponekod ohranjala zahteva po potrdilih (Pečaver, 1964, str. 45).

8 Od leta 1966 je bilo 14 komisij 1. stopnje. Ljubljanska komisija je obsegala Domžale, Grosuplje, Idrijo, Kamnik, Kočevje, Logatec, Ribnico, Vrhniko in Ljubljano-Bežigrad, Ljubljano-Center, Ljubljano-Moste, Ljubljano-Siško in Ljubljano-Vič (Krajnc-Simoneti, 1976, str. 13). Leta 1963 je obravnavala več kot 3400 prošenj (Pečaver, 1964, str. 43).

socialnih razlogov za splav in pri odpravljanju razmer, zaradi katerih je ženska zaprosila za splav.

Sčasoma naj bi sodelavce na terenu nadomestili kvalificirani socialni delavci, a jih na začetku šestdesetih let ni bilo dovolj. Svet za socialno varstvo je tako priporočil občinam, ki so imenovalе komisije na 1. stopnji, naj imenujejo »zaupne in ugledne osebe (predvsem medicinske sestra in babice)« za pisanje socialnih poročil (Pečaver, 1960a, str. 10). To naj bi zagotavljalo hiter postopek, sodelavke iz lokalnih okolij pa naj bi imele dodatne prednosti:

Socialnem delavcu prvostopne komisije, ki vseh žen prosilk ne more poznati, je potrebno veliko več časa za razgovor z ženo, da si najprej pridobi njeno zaupanje. [...] Na terenu, koder živi, se bo žena z našo sodelavko navadno sproščeno razgovorila o svojih težavah, ker jo pozna in ji zaupa. (Prav tam)

Hkrati je bolj poznala »kraj, krajevne navade, miselnost ljudi in družine« ter imela boljše možnosti, da za žensko posreduje pri krajevnih organih in jo spremlja pri izboljševanju socialnih razmer.

Avtorica je poudarila prednost zdravstvenega kadra tudi pri umestitvi področja dela. Zagovarjala je, da je treba žensko videti predvsem kot nosečnico in ne kot prosilko za splav. V prvem primeru je namreč subjekt zdravstvene dejavnosti, pri čemer se je moč osredotočiti na nadaljnje preventivno delo, v drugem pa je v ospredju nujnost urejanja dokumentacije za komisijo, torej formalnosti, ki preprečujejo razvijanje trajnejšega odnosa z žensko (Pečaver, 1964, str. 44). Ta pogled potrjuje, da je predvidena vloga socialnih delavk presegala administrativne naloge, saj naj bi sprožitev postopka pred komisijo pomenila zgolj vstopno točko v celostno obravnavo ženske.

Pogovor za socialno poročilo

Za socialno poročilo je tako postal ključen voden pogovor s prosilko za splav. Ta je temeljil na splošnih načelih in ne na vnaprej predvidenih vprašanjih, upošteva različnost primerov. Kot pogoj zanj je Albina Pečaver (1959, str. 46) navedla »ustvaritev odnosa« oziroma »da pripravimo osebo, s katero delamo, do tega, da je pripravljena z nami sodelovati, tako da skupno iščemo rešitve«. Ob tem je treba upoštevati, da je ženska »psihično labilna«, saj jo neželena nosečnost »spravlja v obup in strah, ki povzročata, da žena ni sposobna trezno razsojati in da se ukvarja samo z mislijo, kako bi se te težave rešila« (Pečaver, 1962a, str. 6). Hkrati je »v odvisnem položaju, [...] zaradi kočljivosti problema [ji je] nerodno in je še bolj prizadeta. Tujemu človeku mora odkrivati svoja najbolj intimna doživetja [...]« (prav tam). Zato se je treba izogibati nepotrebnemu spraševanju po »njenih intimnostih, ki jih hoče obdržati popolnoma zase« in »niti s kretnjo niti z besedo« zbuditi občutek obsojanja (Pečaver, 1962a, str. 7).⁹

⁹ Kot kočljive primere omeni: »Če je ženi hudo, ker je v spozabi zanosila, če je zanosila vdova, če je neporočena žena zanosila s poročenim moškim in v drugih tem podobnih primerih« (Pečaver, 1962a, str. 7).

Pogovor naj bi bilo najbolje opraviti takoj po potrditvi nosečnosti v varnem prostoru (ki ni dom), ko se ženska še ni dokončno odločila glede nadaljnjih korakov. Obisk na domu naj bi bil primeren šele po pogovoru, »da se prepričamo o njenih navedbah, vendar nikoli brez njenega poprejšnjega pristanka« (Pečaver, 1960a, str. 21). V skladu z Navodili za organizacijo in delo komisij za dovolitev splava (1960) so morale socialne delavke in njihove sodelavke posebno pozornost nameniti prvič nosečim ženskam¹⁰, zato so lahko z njihovim privoljenjem na pogovor povabile starše ali partnerja.

Pogovor je potekal v dveh delih. Prvi del je bil namenjen presoji, ali je prošnja utemeljena; torej vpogledu v osebno življenje ženske, njen socialni položaj v družini in na delovnem mestu (»glede na krajevne razmere in navade«), preverjanju, ali se je za splav odločila sama ali zaradi okolice in ali vidi še druge možnosti (Pečaver, 1964, str. 42). Veljalo je namreč, da je ženski včasih bolje svetovati, naj otroka obdrži, saj naj bi se ji prava pomoč zagotovila takrat, »kadar se z njo skupno išče primerna rešitev njenega problema in nato ukrene vse, da se ta doseže« (Pečaver, 1962b, str. 101)¹¹. Hkrati je avtorica poudarila, da je treba »z dokajšnjo mero življenjske izkušnosti« presoditi, kdaj naj bi to bilo:

Vedno ne bi bilo primerno, da ženo nagovarjamo, naj se odloči za porod, kot npr. v primerih, če ima žena že več otrok, če je mož kroničen pijanec ali v primerih bolezni v družini, razdora v zakonu, hudih ekonomskih ali socialnih razmer itd. (Prav tam)

Zato je bilo nujno, da se ženska sama odloči, »ali se trenutno reši težav in si lahko nakoplje hujše zlo zaradi posledic splava [...], ali pa da rodi in morda trenutno teže živi« (prav tam). Še jasneje (a enako dvoumno) je to zapisala drugje: »Žene ne smemo odvrniti od njenega namena, da predloži svoj primer komisiji v obravnavo [...], ker je to njena pravica. Izjema so primeri, ko ženo prepričamo in se nato tudi sama odloči za porod« (Pečaver, 1960a, str. 21). Pogovor je tako pomenil precej širše delo od zgolj zbiranja informacij za poročilo.

Drugi del pogovora je bil namenjen preventivnemu delu, informiranju o škodljivosti splava in promoviranju kontracepcijskih sredstev, da bi se izognili prihodnjim neželenim nosečnostim. Potekal naj bi v »razumljivem jeziku«, upošteva »kulturno raven žene in njen socialni položaj« (Pečaver, 1959, str. 54). Ta del je bil umeščen v pogovor predvsem z namenom preprečevanja »povratništva«, saj naj bi predhodno sodelovanje s patronažno sestro spodbudilo ženske k vračanju v kontracepcijsko službo (Šegedin, 1964, str. 81). V opisu, kako naj bi pogovor s prosilko potekal, lahko zaznamo številne prvine sodobnih socialnodelovnih metod. Predvsem je opaziti, da so v ospredju na osebo osredotočene prakse, ki hkrati upoštevajo različne družbene vidike.

10 »Predvsem so to samska dekleta in žene, ki se odločijo za splav zato, ker se ne smatrajo še dovolj zrele za materinstvo zaradi hudih socialnih in ekonomskih razmer ali pa zato, ker so pod vplivom svojih partnerjev in staršev, ki zahtevajo, da se reši njihov kočljiv položaj s splavom« (Pečaver, 1962b, str. 101-102).

11 Splav je bil v tem obdobju še vedno postopek, ki je lahko imel različne zdravstvene posledice.

Glede nadaljnjega dela je Albina Pečaver (1964, str. 45–46) zapisala napotek o razvrščanju prosilk v več skupin. Prosilkam v hudih stanovanjskih razmerah in s hujšim ekonomskim stanjem, z neurejenimi razmerami in razdorom ali alkoholizmom v družini naj bi socialna ali patronažna služba takoj napisala socialni izvid, delo pa usmerila v odpravljanje navedenih razmer. Kot druge je navedla prosilke v enako hudih življenjskih razmerah, ki pa si želijo roditi. Pri teh primerih naj bi bila vloga navedenih služb največja, saj se morajo angažirati za takojšnje izboljšanje situacije. V tretji skupini so bile prosilke, pri katerih je prevladovala osebna želja za prekinitev nosečnosti, saj niso živele v dovolj hudi socialni situaciji. Delo z njimi naj bi zahtevalo »pozornost, saj razlogov za splav pravzaprav ni, a pri njem vztrajajo«. Posebej je avtorica umestila še »samske« prosilke in mladoletnice, posebej prvič noseče, ki naj bi jih bilo treba skušati odvrniti od splava.

Zapis socialnega poročila

Po pogovoru je bilo treba sestaviti socialno poročilo. Postopek je lahko obsegal preverjanje izjav ženske (»če je ne poznamo ali če dvomimo v resničnost njenega pripovedovanja«; Pečaver, 1962b, str. 103), pridobivanje informacij in celo različne intervencije. Poročilo je moralo biti končano v kratkem roku, ki je dopuščal dovoljeni splav, saj je bilo ključno za odločitev komisije:

Predvsem o temeljitosti in izčrpnosti socialnega poročila zavisi rešitev prošnje. Zato prikažemo v njem objektivno, široko in z vseh strani celotni položaj in vzroke, zaradi katerih želi žena prekiniti nosečnost. (Pečaver, 1962b, str. 103)

Ker pa so bile zanj ključne informacije iz pogovora oziroma poznavanje življenjskih okoliščin prosilke in njene družine, je bila njegova oblika ohlapna. V navodilih babicam je Albina Pečaver (1962b, str. 103) zapisala:

Socialno poročilo sestavljamo v opisni obliki; zato ga ne moremo spraviti v obliko obrazca z že postavljenimi vprašanji. [...] Navadno ljudje na sestavljena vprašanja zelo kratko odgovarjajo. [...] Za sestavo socialnega poročila je treba iz razgovora z ženo razbrati, kaj je zanjo najhujši problem, in tega podrobno obdelati in opisati.

Dodala je, da socialno poročilo vsebuje štiri poudarke: 1) podajanje splošnih podatkov, 2) opis odnosov in razmer, v katerih ženska živi, 3) delo z žensko in 4) opažanja in mnenja (glejte Prilogo 1).

Prvi poudarek je obsegal podatke o sestavi družine; številu in starosti otrok ter informacijo, ali so ti zakonski, nezakonski, posvojeni ali v reji in ali so zdravi oziroma »problematični in teže vzgojilivi ali celo defektni«. Sledili so podatki o drugih članih družine, predvsem o njihovih medsebojnih odnosih; o ekonomskem stanju glede na dejanske dohodke; in opis stanovanja, kjer so upoštevali število in velikost prostorov, njihovo naseljenost, primernost za bivanje in urejenost.

V drugem delu je bil opis, zakaj se je ženska odločila za splav. Ženske so sicer navajale različne težave, vendar je avtorica (Pečaver, 1962b, str. 104–105) kot najpogostejše navedla »nepravilnosti v odnosih med zakoncema ali partnerjema, med starši in otroki, alkoholizem, boleznimi v družini, posebne osebne težave, primitivnost ali nerazumevanje okolja«.

V tretjem delu so morale strokovne delavke opisati svoje aktivnosti pri sestavi socialnega poročila, torej koliko pogovorov so opravile in s kom, ali so žensko obiskale doma in ali so se odločile za kakšno intervencijo. Hkrati so morale zapisati, kako je potekal pogovor o kontracepciji.

V četrtem delu pa so morale zapisati opažanja, pretehtati »objektivna dejstva in subjektivne ugotovitve« ter podati mnenje glede prošnje za prekinitve nosečnosti (Pečaver, 1962b, str. 104–105).

Nadaljevanje postopka na komisiji

Čprav so ženske sprva dokumentacijo v zapečateni kuverti same nosile na komisijo, se je vse bolj uveljavljal način, da so zunanji sodelavci poročilo poslali neposredno socialni delavki. Ta se je nato odločila, ali je dovolj razumljivo za presojo in ali je pred sejo komisije potreben dodaten pogovor z žensko ali s sodelavcem, ki je napisal poročilo. Socialna delavka namreč pred sejo ni obravnavala vsake ženske posebej, še posebej ne v krajih, kjer so komisije prejemale veliko prošenj.¹² Predhodni pogovor z žensko je tako izvedla v primeru nejasnosti ali kadar je predvidela, da splav ne bo odobren (npr. v primeru povratnic ali previsoke nosečnosti), saj je žensko lahko vnaprej opozorila na njene možnosti.

Na seji komisije je socialna delavka preostala člana seznanila z vsebino socialnega poročila, omenila, kako je ženska sprejela nasvete o kontracepciji, in podala svoje mnenje glede prošnje. Nato je komisija odločila o prošnji. Zdi se, da se je komisija kot »predstavnik družbe« (Krajnc-Simoneti, 1976, str. 11) pri presoji o utemeljenosti socialnih razlogov ravnala predvsem po tedanjih družbenih načelih.

Odločitev komisije [...] je stvar prostega preudarka. Odobritev splava iz socialnih razlogov mora biti v skladu z našim splošnim družbenim gledanjem na ekonomska, socialna, osebna, družinska in druga vprašanja. Poleg tega pa mora komisija probleme reševati tudi z vidika humanosti in pravih odnosov do sočloveka. (Pečaver, 1960b, str. 78)

Iz odločitev komisij je tako možno razbrati prevladujoče družbene norme, ki so upravičevale odobritev ali zavrnitev prošenj.

Ljubljanska komisija na 1. stopnji je tako dodatno razčlenila socialno indikacijo v specifične podskupine (Kuralt, 1966, str. 10–11). Iz tega lahko razberemo najpogostejše razloge, ki so veljali za legitimne. Ti so bili:

12 »Prvostopna komisija v Ljubljani obravnava [...] povprečno 51 žena tedensko. Praktično nemože je, da bi se osebno spoznali s toliko ženami.« (Pečaver, 1960a, str. 26)

1) stanovanjske razmere; 2) socialno-ekonomske težave; 3) neurejene družinske in osebne zadeve; 4) bolezen v družini; 5) razdor v družini; 6) alkoholizem v družini; 7) osebni razlogi in 8) ostalo (Andolšek, 1966, str. 47–48; Pečaver, 1960b, str. 84).

Albina Pečaver (1960b, str. 84) je ob tem zagovarjala, naj se prošnja obravnava v odsotnosti ženske, saj bi bila zanjo situacija lahko neprijetna, še posebej, če je komisija potrebovala čas za odločitev. Torej, četudi je morala biti socialna delavka ob obravnavi v zdravstveni instituciji, da je lahko odgovorila na morebitna vprašanja, naj bi bila njena naloga (in ne naloga ženske) članom komisije dodatno pojasniti situacijo, če so imeli dileme pri presoji.

Po seji je predsednik komisije ženski večinoma ustno sporočil odločitev, sklep je bil vpisan na zapisnik skupaj z razlogi za odločitev. Če je bila prošnja odobrena, so ženski dali informacije o izvršitvi splava.¹³ Ob tem jo je predsednik opozoril, »da odobritev splava pravzaprav ni njena pravica, temveč da se je to pot upoštevalo le njen težki položaj« in da ob morebitni novi prošnji enak razlog ne bo več utemeljen (Pečaver, 1960b, str. 80). To pomeni, da v tem obdobju splav ni bil razumljen kot reproduktivna pravica, temveč kot ukrep za izboljšanje življenjskega položaja. Če pa je bila prošnja zavrtnjena že tokrat, je imela možnost pritožbe na drugostopenjsko komisijo.

Po končanem postopku naj bi sledilo delo z ženskami, posebej tistimi, ki so živele v hujših ekonomskih in socialnih razmerah, ali tistimi, ki jim je bila prošnja zavrtnjena. Socialna delavka naj bi sprožila obravnavo socialnih razlogov, zaradi katerih se je ženska obrnila na komisijo. Sicer ni mogla vedno neposredno poseči v različne situacije, je pa lahko žensko informirala o pravicah in posredovala pri različnih organih. Ob tem naj bi se zanašala na zunanje sodelavce, ki so imeli vpliv v lokalnem okolju: »Vse obravnavane primere, tako odobrene kakor zavrtnjene, javlja socialni delavec sodelavcem in ti imajo potem nadaljnjo skrb za te žene« (Pečaver, 1960b, str. 83)¹⁴.

Posebna pozornost je bila namenjena spremljanju, koliko so ženske upoštevale nasvete glede kontracepcije. Socialna delavka pa naj bi gradivo komisije obdelala tudi statistično in analizirala mesečne, trimesečne in letne trende na področju splava in svoje ugotovitve pošiljala svetoma za zdravstvo in socialna varstvo ter komisiji na 2. stopnji, da bi različni organi lahko bolje usmerjali nadaljnje delo.

13 »Odločitev sporoči komisija prve stopnje takoj. Če dovoli splav, da nalog za njegovo izvršitev in se sme splav takoj izvršiti« (Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava, 1960, 8. člen).

14 Tudi Berta Mička (1963a, str. 47) je poudarila, naj socialni delavec komisije v primerih odklonjenih prosilk s prvo nosečnostjo in povratnic »posebej zainteresira Centre za socialno delo, patronažno službo na terenu ali v tovarni, da se vzroki, ki so ta dekleta oziroma ženske privedli pred komisijo, čim prej odstranijo.«

Nekatera razhajanja med napotki in prakso

Ko sem še delala na referatu za zdravstvo, so iz novomeške bolnišnice z ginekologije prihajala obvestila o številu splavov, za katera sploh ne vem, zakaj so služila. Zlagala sem jih v omaro. Ta obvestila je lahko videl kdorkoli od uslužbencev na občini. (Izjava ženske, ki je delala na občinskem odboru na področju socialnega varstva v letih 1965–1972, nato pa na področju skrbi za borbe v JV Sloveniji; v Zaviršek 2005, str. 265)

Po obravnavi predpisov, ki so določali postopek na prvostopenjski komisiji za dovolitev splava in interpretacijah izbranih avtoric bom razdelala nekatere odstopanja, ki se kažejo pri njihovi implementaciji. Iz citata tako izhaja, da načelo zaupnosti ni bilo vedno upoštevano, nejasnosti pa so bile tudi pri kritju stroškov postopka. Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960, 15. člen) določa, da stroški komisij »obremenjujejo predračun organa, ki je komisijo imenoval«, Navodila za organizacijo in delo komisij za dovolitev splava (1960, V.) pa, da se stroški za izvršitev splava plačujejo »po splošnih predpisih, ki veljajo za socialno zavarovane osebe, zdravstveno zavarovane kmetijske proizvajalce oziroma obrtnike«. Ženske naj torej ne bi plačevale za postopek, a viri kažejo, da ni bilo vedno tako.

Kljub Uredbi o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960) so se namreč nekatere komisije dogovorile z občinami, da so postopek zaračunale ženskam (razen tistim v hudih socialnih razmerah) (Šegedin, 1964, str. 87). V poročilu Sekretariata za zdravstvo in socialno varstvo ter Oddelka za preventivo splava so zapisali, da stroške komisij delno krijejo prosilke, delno občine, kjer komisija deluje (Problemi splava, 1965, str. 15).

Tudi Berta Mička (1963a, str. 50) je zapisala, da komisija v Ljubljani prosilkam zaračuna 750 din za postopek, poseg pa je plačal Zavod za socialno zavarovanje. Na posvetu so se celo javno zavzeli, naj stroške prevzamejo tako občine kot ženske, saj da so komisije »že doslej pobirale od žena določen prispevek, ki so ga uporabile za nakup instrumentov oziroma zdravstveno-vzgojnih pripomočkov za poučitev o kontracepciji (Trbovlje, Ljubljana)« (Republiško posvetovanje, 1966, str. 45). Kljub poskusom poenotenja so tako obstajale različne prakse, ki so lahko vplivale na dostopnost postopka.

Hkrati pa viri omenjajo še bolj temeljne ovire, ki so povzročale neenotno odločanje komisij.¹⁵ Sekretariat za socialno varstvo je na podlagi izvedene ankete poročal, da: 1) je čas za pregled dokumentacije in pogovor prekratek, zato so se nekateri socialni delavci omejili le na določene primere (mladoletne, samske, povratnice in tiste, pri katerih niso razvidni posebni razlogi); 2) socialni delavci nimajo dovolj strokovne podpore za specifično delo v komisijah in 3) socialni delavci niso dovolj koordinirani pri reševanju celotne zdravstveno-socialne situacije okraja (Škofic, 1964, str. 23). Problemi so se torej

15 Analiza števila splavov po komisijah 1. stopnje kaže, da je bilo leta 1965 78,2 % odobrenih prošenj; kranjska komisija je imela najostrejše kriterije (65 %), najmanj stroge pa Brežice (98 %). Komisije obeh stopenj so leta 1965 odobrile prošnje v 91,2 % primerih (Andolšek, 1966, str. 46–47; Krajnc-Simoneti, 1976, str. 20).

nanašali tako na usposobljenost kot na sodelovanje z zunanjimi sodelavci in drugimi institucijami. To kaže na sistemsko naravo težav pri vpeljevanju socialne indikacije v prakso.

Usposobljenost socialnih delavk

Socialne delavke v komisijah sprva niso imele osnovnih pogojev za delo, kot so čas za kakovostno obravnavo in usposabljanja. Tudi druge so poročali, da jim manjkajo specifična znanja in enotna merila za obravnavo žensk. Svet za socialno varstvo je npr. priporočil, da bi bilo treba organizirati posvetovanja, tudi za uskladitev kriterijev, ker delo socialnega delavca v komisiji zahteva posebno metodiko dela in vodenje enotne politike (Priporočila glede problematike splavov, 1962, str. 27).

Podobno je Lidija Škofic (1964, str. 23) menila, da imajo socialne delavke »premalo strokovne pomoči glede specifične metodike dela v komisijah (v obliki posvetovanj, izmenjave mnenj članov komisij I. in II. stopnje, poglobitvenih seminarjev itd.)«. Sekretariat za zdravstvo in socialno varstvo ter Oddelek za prevencijo splava pa sta ugotavljala, da metode dela komisij niso dovolj preučene, usklajene in prilagojene potrebam okolja, zlasti neenotni pa naj bi bili kriteriji za določanje socialnih in drugih indikacij (Problemi splava, 1965, str. 15).

Sekretariat za zdravstvo in socialno varstvo ter Koordinacijski odbor za načrtovanje družine sta sčasoma sicer organizirala nekaj posvetovanj s ciljem poenotenja kriterijev, a niso nujno zagotovila enotne prakse. Eno izmed sprejetih stališč je namreč bilo, da morajo komisije upoštevati regionalne razmere tako glede socialno-ekonomskih faktorjev kakor glede razvitosti svetovanja kontracepcije in zdravstvene vzgoje (Krajnc-Simoneti, 1976, str. 19). Dodatne spremembe so se zgodile po letu 1965, saj si je Sekretariat za socialno varstvo prizadeval postopno zaposlovati šolane socialne delavke. Hkrati se je pokazala potreba po sistematizaciji delovnega mesta:

Praksa je pokazala, da bo potrebno v komisijah, ki obravnavajo več kot 30 primerov, stalno nastaviti profesionalne socialne delavce, ki bodo v stanju homogeno prenašati probleme na službe v občini. V zvezi s tem bo treba socialno delo v komisijah za dovolitev splava specializirati in proučiti ustrezne strokovne metode socialnega dela na tem področju. (Problemi splava, 1965, str. 15–16; prim. Pečaver, 1964, str. 56)

Pred tem so bili socialni delavci v komisijah zaposleni na različnih delovnih mestih¹⁶, zato nikakor niso mogli izpolnjevati vseh opredeljenih nalog.

¹⁶ Leta 1964 jih je bilo osem zaposlenih v delovnih enotah socialnega varstva (pet na centrih za socialno delo in trije v upravnih organih), pet v zdravstvenih ustanovah in eden pri družbeni organizaciji (Škofic, 1964, str. 22).

Sodelovanje z zunanjimi sodelavkami

Albina Pečaver (1964, str. 43) je v postopku priprav na komisijo poudarjala individualno obravnavo žensk, kot osnovo za socialno poročilo pa voden razgovor s prosilko, ki ga je praviloma opravila zunanja sodelavka. Ta naj bi dodatno preverjala razloge, saj navedbe žensk niso zadostovale: »Samo razgovor je premalo, ker ne vidimo celotne slike« (prav tam). To je pomenilo obsežno delo, zato je smiselno vprašanje, ali je praksa dosegla raven zahtevnosti, predvidene v napotkih.

Berta Mička je menila, da je zaradi števila prošenj poročilo patronažnih sester iz zdravstvenih domov ali tovarn nujno za objektivnost presoje. A je ob tem navedla, da so v »večini napisana zelo šablonsko brez temeljitega poznavanja dejanskega socialnega stanja prosilke in največkrat [...] le na podlagi pripovedovanja ženske, ki prosi za splav« (Mička, 1963b, str. 51). Dodala je, naj zdravstvene delavke preverijo »vse navedbe posamezne prosilke« in napišejo socialno poročilo »zelo obširno« z »vsemi objektivnimi in subjektivnimi vzroki, ki žensko silijo v splav«, pri tem pa naj bo to »res objektivno brez kakršnih koli vplivov glede na veze in poznanstva« (prav tam).

Iz tega izhaja, da je bil postopek morda zastavljen preveč ambiciozno. Viri celo kažejo, da se je delo prelagalo med družbenimi podsistemi, saj naj bi bilo večkrat na dnevnem redu raznih sestankov vprašanje, ali gre pri socialni indikaciji za zdravstveno ali socialno problematiko (Pečaver, 1964, str. 43). Na seminarju za patronažne sestre so te celo predlagale, naj prošnje po njihovih napotkih pišejo ženske same (Pečaver, 1964, str. 55–56).

Hkrati iz virov razberemo, da ženske niso vedno želele biti obravnavane na predviden način. Zakonski predpis, naj vsaka komisija dela le na omejenem območju, sicer ni obstajal, a so se na posvetih odločili, da »sprehajanja žena od komisije do komisije ni mogoče dovoliti« zaradi nadzora in možnosti podpore (Šegedin, 1964, str. 82). Zato naj bi posamezne primere obravnavale le lokalno pristojne komisije. Raziskava Marije Pungerčar (1967, str. 24–25) pa dokazuje obstoj drugačnih praks. Ko se je veliko vabil za sodelovanje vrnilo z žigom »nepoznan«, je sklepala, da gre

za žene, ki so se ob nezaželeni nosečnosti samo začasno naselile v Ljubljani pri sorodnikih in znancih, pač z namenom, da bi to »sramoto« odpravile pred drugo komisijo, ne pa pred tisto, ki je stvarno in predvsem krajevno pristojna in je navadno zelo blizu ali celo v njihovem domačem kraju.¹⁷

Poudarila je, da tako ženske »obremenjujejo delo ljubljanske komisije« in vzbujajo dvom o vsebini socialnega poročila, saj bi patronažne sestre v zdravstvenem domu, kjer je ženska sicer obravnavana, lažje potrdile navedeno. Tako pa se zunanje sodelavke opirajo le na »premnogo krat neresnične«

17 To je ženskam omogočilo tudi, da so prosile za splav na več komisijah, saj si te niso izmenjevale podatkov.

izjave žensk, to pa pomeni nevarnost, »da se pisanje socialnih izvidov sprevrže v golo in neprijetno formalnost« (Pungerčar, 1967, str. 25).

Albina Pečaver (1964, str. 51) je zato zunanje sodelavke opozarjala, da socialni izvid ni formalnost, temveč uradni dokument, s katerim »prevzamemo vso moralno in disciplinsko odgovornost za resničnost podatkov«. Iz navedenega pa sklepamo tudi, da so številne ženske odločanje o socialni indikaciji razumele tudi kot obliko nadzora nad ženskami. Temu pa so se upirale, tudi tako, da so postopek uporabile na način, ki je povečeval njihovo avtonomijo.

Sodelovanje z drugimi institucijami

Nazadnje bom obravnavala uspešnost sodelovanja med različnimi institucijami za izboljšanje položaja prosilk po končanem postopku. Tudi tu se virih pojavlja dilema, kdo naj bi bil za kaj pristojen. Lidija Škofic (1964, str. 21) je zapisala, da socialni delavec

ne more delati na dokončni sanaciji primera v vsej kompleksnosti. Socialni delavec v komisiji je torej le specifični, vmesni člen pri izvajanju socialnega dela.

A zataknilo se je že pri obveščanju institucij po postopku. Berta Mička (1963b, str. 51) je kot problem omenila pomanjkanje povezave z zunanjimi sodelavkami in njihovega interesa: »Le v redkih primerih je patronažni sestri znana usoda tistih žensk, katerim je napisan soc. izvid.« Vendar je bila očitno težava tudi na strani komisij. Na seminarju za patronažne sestre so te poudarile potrebo

dati komisijam ustrezne direktive, da bi zaradi boljše povezave obveščale o svojem delu patronažno službo, ker le tako bo ta lahko vršila zdravstveno prosvetno [...] delo in razpravljala z ženami. (Šegedin, 1964, str. 85)

Kljub dogovoru na posvetovanjih nekatere komisije namreč niso poročale zdravstvenim domovom o primerih, ki so jih obravnavale.

Hkrati je bilo izraženo, da se morajo v izboljševanje situacij prosilk vključiti tudi druge službe. Albina Pečaver (1959, str. 86) je denimo zapisala, da niti socialni delavec niti sodelavec ne moreta dokončno in širše reševati primerov, ki jih obdelujeta, ker za to nimata pristojnosti, zato morata o primerih obveščati vse pristojne organe oziroma svoje nadrejene. Hkrati pa je omenila, da »pri tem, ko samo posredujemo, naj se primeri rešijo, naletimo pri raznih organih na težave in nerazumevanje«, ki jih je treba preseči z vztrajnostjo in doslednostjo (Pečaver, 1959, str. 87).

Morda so se prav zato kmalu začeli pozivi, naj različni organi socialnega varstva vnesejo problematiko splava v svoje redne programe (Priporočila glede problematike splavov, 1962, str. 28). Službe zdravstvenega in socialnega varstva naj bi tako razvijale sodelovanje in preventivno dejavnost; usmerjale enotno delo komisij; izboljšale strokovno delo kadrov in metode socialnega dela ter preučevale vzroke za splav s ciljem načrtovanja skrbi za

družino (Problemi splava, 1965, str. 17–18). S tem bi komisije lahko postale del mreže, ki bi usklajeno delovala, »da bi postal splav vse bolj samo izjemna rešitev, vedno manj pa metoda za preprečevanje neželenih rojstev« (Pečaver, 1964, str. 40). Komisije so bile namreč opredeljene kot organ družbenopolitične skupnosti in ne zdravstvene službe, saj je bila dovolitev splava zaradi socialnih razlogov razumljena kot družbena, ne le zdravstvena stvar (Krajnc-Simoneti, 1976, str. 11). Občinski organi so zato morali spremljati njihovo delo, jim pomagati in obravnavati problematiko, ki se je pojavljala na sejah (Šegedin, 1964, str. 77–78).

A Lidija Škofic (1964, str. 21) je ugotavljala, da tega področja ni v programih socialnovarstvenih organov, tudi na centrih za socialno delo, ki naj bi bili »kot osnovna socialna služba komune neposredno odgovorni za preprečevanje socialnih indikacij tudi na področju prevencije splava.« Kot razlog je navedla pomanjkljivo dokumentacijo komisij, zato organi niso razpolagali »z enotnimi, urejenimi osnovnimi pokazatelji«, ki bi s preučevanjem »po vrsti in intenziteti problemov, ki se pojavljajo pod oznako 'socialne indikacije'« pripomogli k bolj statističnemu pristopu (prav tam).

Podobno poročilo Sekretariata za zdravstvo in socialno varstvo ter Oddelka za prevencijo splava navaja, da delo komisij ni bilo usklajeno z delom socialnih služb v občini niti pri zbiranju dokumentacije niti pri sanaciji primerov. Vzrok naj bi bila prezaposlenost socialnih delavcev in zato pomanjkanje sistematičnega sodelovanja z institucijami in pomanjkljivi programi socialne prevencije v določenih občinah (Problemi splava, 1965, str. 14). Sklepamo lahko torej, da so se vsaj v začetni fazi ovire pri implementaciji socialnega dela v komisije za dovolitev splava in pri njihovem sodelovanju z drugimi institucijami težave pojavljale na številnih ravneh, različni akterji pa so za pomanjkljivosti obtoževali različne stvari, tudi drug drugega.

Kontinuiteta socialnodelovnih pristopov

Deset let sem kot laični socialni delavec sodelovala v komisiji, ki je odločala o abortusih. Naredila sem vse, da sem ženskam pomagala. Prepričevala sem komisijo, da se vlogam za dovolitev splava ugodi. Zdravnika, ki sta bila člana komisije, sta jemala stvari z levo roko. Pri revnih ženskah sta komplicirala, če pa je bila fina gospa, sta ugodila njeni zahtevi. Med tem sta se pogovarjala o lovstvu in ostalih stvareh. (Izjava ženske, zaposlene na okrajnem odboru v letih 1947–1955, nato na svetu za ljudsko zdravstveno in socialno politiko, v letih 1956–1961 pa na občinskem odboru za področje mladinskega skrbstva; v Zaviršek 2005, str. 265)

Napotki Albine Pečaver nam tako razkrivajo prej idejno sliko kot pa realno situacijo, ki je obstajala v šestdesetih letih 20. stoletja na področju širitve dostopa do reproduktivnih pravic. A nam hkrati kažejo, da so se, čeprav v tem obdobju splav ni bil pravica žensk, kljub temu dogajali premiki v družbeni umeščenosti splava, pri tem pa je imelo pomembno vlogo socialno delo.

Socialne delavke so bile po uzakonitvi socialne indikacije v komisijo vključene z namenom, da bi te delovale na za ženske prijaznejši način, ob tem pa naj bi razvijale možnosti za dejanske intervencije za izboljšanje življenjskih razmer žensk, ki so se nanje obračale. Ob tem so razvijale tudi specifične socialnodelovne pristope.

Pregled vključevanja socialnega delavca v komisije za dovolitev splava in razvoj socialnodelovnih pristopov na tem področju nam namreč razkrije dva pomembna poudarka. Prvi je, da so akterke, ki so razvijale področje, zagovarjale metode, ki bi jih lahko opredelili kot predhodnice današnjih. Zavzemale so se za etične socialne delavke in individualno obravnavo žensk, utemeljeno na vodenem pogovoru. Ta je upoštevala uporabniško perspektivo in hierarhično moči v odnosu, zato je pozornost namenjala vzpostavitvi stika, krepitvi avtonomije uporabnic in soustvarjanju rešitev. Hkrati pa je vsebovala napetost med skrbjo in nadzorom, saj je pri generiranju podpore ženskam v socialni stiski predvidevala tudi posege v zasebna življenja. Še več, sam postopek, v katerem so ženske morale dokazovati upravičenost za dovolitev splava, je pomenil pogojevanje pomoči.

Če uveljavljanje novih predpisov pogledamo s stališča prakse, sicer vidimo, da razvoj novega področja ni potekal povsem gladko in da so se socialne delavke ob implementaciji srečevale s številnimi sistemskimi težavami. A lahko kljub temu ugotovimo, da današnje socialnodelovne metode ne pomenijo popolnega preloma s socialističnimi praksami.

Drugi poudarek je, da z uvedbo socialne indikacije splav ni več razumljen le kot medicinski, temveč tudi kot družbeni problem. To je odločilno, saj je že tedaj večina prošenj temeljila na socialnih razlogih, zato so novi predpisi omogočili razširitev dostopa do dovoljenega splava. Še več, delovanje komisij so umestili v mrežo institucij, ki se niso ukvarjale le s »prevencijo splava«, temveč z vzpostavljanjem pogojev za družinsko življenje na sploh, ti pa so zadevali širše družbene procese.

Albina Pečaver (1960b, str. 85) je zapisala, da naloga komisije »ni samo v tem, da z odobritvijo splava ženo rešuje iz težav, temveč da ji omogoči tudi, da postane mati«. To pa ni bilo vedno lahko zaradi splošnega pomanjkanja stanovanj in drugih družbenih virov.¹⁸ Postopek odločanja o dovolitvi splava zaradi socialnih razlogov je bil tako razumljen kot intervencija v socialne razmere s ciljem izboljšanja življenjskega standarda, kot družbeno delo za reševanje širših problemov, ki so omejevali svobodnejše načrtovanje družine v socializmu.

18 »Pogosto so te težave odraz našega splošnega ekonomskega stanja, kot na primer v veliko primerih hud stanovanjski problem, ki ga tudi pri najboljši volji ne moremo vedno rešiti.« (Pečaver, 1962b, str. 103)

Viri

- Andolšek, L. (1966). Problemi klasifikacije in odobravanja splavov iz socialnih indikacij. *Socialni vestnik*, V(4), 45–51.
- Andolšek-Jeras, L., Kožuh-Novak, M., & Obersnel-Kveder, M. (1991). Vpliv ginekologov na razvoj načrtovanja družine v Sloveniji. V E. Dolar Bahovec (ur.), *Abortus – pravica do izbire!*. Ljubljana: Skupina »Ženske za politiko« (str. 191–196).
- Babice vprašujejo (1960). *Babiški vestnik*, XXVIII(4–6), 60–62.
- Bole, C. (1958). Tudi v kontracepciji je zdravstveno varstvo matere in otroka. *Medicinska sestra na terenu*, 5(2), 102–107.
- Bole, D. (1976). Družbena problematika načrtovanja rojstev. *Obzornik zdravstvene nege*, 291–297.
- Cergol Paradiž, A. (2022). »Bela kuga«: ilegalni abortusi in zmanjševanje rodnosti na Slovenskem v obdobju med obema vojnama. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani / Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Krajnc-Simoneti, S. (1976). *Dinamika splava v odvisnosti od širjenja sodobne kontracepcije v SR Sloveniji od 1955 do 1974, Del 1*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za zdravstveno varstvo.
- Kuralt, H. (1966). *Analiza socialnih indikacij pri odobritvi abortusa* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Mička, B. (1963a). *Kako se je končala nosečnost pri ženskah, ki jim je bil na komisiji splav odklonjen* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Mička, B. (1963b). Kako se je končala nosečnost pri ženskah, ki jim je bil na komisiji splav odklonjen. *Socialni vestnik*, II(3), 28–54.
- Navodila za organizacijo in delo komisij za dovolitev splava (1960). *Medicinska sestra na terenu*, 7(2), 121–124.
- Pečaver, A. (1959). *Delo in vloga socialnega delavca v komisiji za dovoljeno odpravo plodu* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Pečaver, A. (1960a). Delo in vloga socialnega delavca v komisiji za dovoljeno odpravo plodu. *Medicinska sestra na terenu*, 7(1), 9–27.
- Pečaver, A. (1960b). Delo in vloga socialnega delavca v komisiji za dovoljeno odpravo plodu. *Medicinska sestra na terenu*, 7(2), 78–85.
- Pečaver, A. (1962a). Nekaj podatkov za delo z ženami, ki želijo splav. *Babiški vestnik*, XXX(1–3), 5–9.
- Pečaver, A. (1962b). Nekaj napotkov za delo z ženami, ki želijo splav (Nadaljevanje). *Babiški vestnik*, XXX(10–12), 101–106.
- Pečaver, A. (1964). Naloge socialnega delavca in vloga patronažne sestre v sistemu dela komisij za dovolitev splava. V *Prevenција splava: gradivo seminarja za medicinske sestre v patronažni službi, februarja 1964* (str. 40–57). Ljubljana: Zveza društev medicinskih sester Slovenije.
- Pistotnik, S. (2022). »Hude osebne, družinske ali gmotne razmere«: socialni razlogi za splav in uvedba socialne indikacije v slovensko zakonodajo. *Družboslovne razprave*, 38(101), 139–161.
- Priporočila glede problematike splavov (1962). *Socialni vestnik*, I(5), 27–28.
- Problemi splava (1965). Problemi splava v SR Sloveniji in problematika oddelka za preventivo splava na Kliniki za ženske bolezni in porodništvo v Ljubljani. *Socialni vestnik*, IV(4), 1–27.

- Pungerčar, M. (1967). *Prekinitev prve nosečnosti in psihosociološke posledice* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Republiško posvetovanje (1966). Republiško posvetovanje o problemih splava v Ljubljani dne 16. 6. 1966 – povzetek razprave (1966). *Socialni vestnik*, V(4), 42–45.
- Rožman, S. (2009). Geneza pravice do umetne prekinitve nosečnosti v nekdanji Jugoslaviji. *Ars & humanitas: revija za umetnost in humanistiko*, 3(1–2), 301–325.
- Šegedin, R. (1964). Komisije za dovolitev splava, njih pomen in metode dela. V *Prevenција splava: gradivo seminarja za medicinske sestre v patronažni službi, februarja 1964* (str. 74–89). Ljubljana: Zveza društev medicinskih sester Slovenije.
- Škofic, L. (1964). Socialne službe in problem splava v SR Sloveniji. *Socialni vestnik*, III(2), 20–24.
- Takač, I. (2007). Pol stoletja načrtovanja družine v Mariboru. V I. Takač (ur.), *50 let načrtovanja družine v Mariboru: mednarodni znanstveni simpozij, Univerzitetni klinični center Maribor, 15. 6. 2007* (str. 31–178). Maribor: Univerzitetni klinični center.
- Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960). *Medicinska sestra na terenu*, 7(1), 56–58.
- Zaviršek, D. (2005). Spominjanja najstarejših socialnih delavk in delavcev. V D. Zaviršek (ur.), *»Z diplomo mi je bilo lažje delat!«, Znanstveni zbornik ob 50. obletnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji* (str. 195–233). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Priloga 1:

Primer socialnega poročila (Pečaver, 1962, str. 105–106)

Primer socialnega poročila:

P. M., stara 19 let, samska, uslužbenka iz K. Dekle je nezakonska hči, ki ji je mati umrla pri njenem porodu. Oče se je potem poročil in se je tudi že razvezal, zanjo pa ni skrbel. Do 18. leta je živela pri rejnici, ki je bila sama užitkarica. Ko je izpolnila osemnajsto leto, je morala v službo in začeti samostojno življenje brez vsake pomoči. V službi je v K. kot nižji pisarniški uslužbenec. Za stanovanje in hrano plača 5000 din, poleg tega pa mora opravljati za gospodinjo še težja gospodinjska dela. Stanuje pri tujih ljudeh, v sobi z njo spita dve gospodarjevi hčerki in še ena podnajemnica. Pred pol leta se je spoznala s fantom, s katerim sta kmalu začela z intimnim življenjem. Sestajala sta se v začetku bolj poredko in fant je bil z njo ljubezljiv. Po njunih intimnih odnosih pa se je spremenil, se začel prepirati in postajal tudi drugače čuden. Nato je nenadoma odšel in dekle ga kljub iskanju ni več našlo. Za njeno nosečnost ne ve.

O spolnem razvoju in življenju je skoraj nepoučena. Nihče ji ni o tem govoril. Slišala je nekaj od drugih deklet v zelo popačeni obliki, toda še tega ne dosti, ker se družu zelo malo z njim. Niti ob prvi menstruaciji ni dobila nobenih napotkov. Takrat je zaradi tega zelo trpela in je bila zbegana. O spolnih odnosih in o čuvanju pred zanositvijo ni poučena. Na fantovo prigovarjanje se je hitro predala. Da je noseča, ni vedela, dokler je gospodinja ni opozorila na to možnost, ker ni imela že dva meseca menstruacije. Dekle zelo težko govori, ker je pretreseno, in ji ves čas polzijo po licih

debele solze. Kot nezakonski otrok, je doživljala hude duševne pretrese. Čustveno je zavrta. Svoje sedanje stanje in rojstvo otroka neprestano primerja z dosedanjim njenim življenjem.

Zaradi hudih življenjskih in materialnih razmer bi otrokovo rojstvo še bolj poslabšalo njen težaven položaj.

Po opravljenem splavu bo prišla po nasvet v vseh stvareh glede spolnega življenja k zdravniku.

Vsi ti podatki so dobljeni iz razgovora z njo samo. Izvršen je bil tudi obisk na domu.